
Prisutnost žena u zagrebačkom političkom tisku od 1920. do 1927.

IVANA ŠUBIC KOVAČEVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Sažetak

U radu se analizira prisutnost žena u zagrebačkom političkom tisku vodećih političkih stranaka u vrijeme prvih parlamentarnih izbora u Kraljevini SHS (1920. – 1927.). Analiza obuhvaća političke priloge u stranačkim novinama: *Radikalnom glasniku*, *Domu*, *Riječi SHS/Riječi* i informativno-političkom dnevniku *Jutarnjem listu*. Analizirani su politički prilozima vezani za parlamentarne izbore i političku kulturu za godine 1920., 1923., 1925. i 1927. U političkim priložima istražuje se prisutnost žena, koja u *Radikalnom glasniku* i *Jutarnjem listu* nije bila česta, dok je u *Domu* i *Riječi* bila učestalija. Analiza zagrebačkog političkog tiska je pokazala kako borba žena za pravo glasa i jednakost plaća u zagrebačkom stranačkom tisku (političkim priložima) nije zabilježena, premda je postojala.

Glavne riječi: žene, parlamentarni izbori, Kraljevina SHS, *Dom*, politička kultura, zagrebački tisak

“Žene više neće šutjeti, neće više čekati, da se milostivo sjetite i na nas...”¹

Uvod

Promjene koje su zahvatile svijet nakon Prvoga svjetskog rata zadirale su u sve pore društva.² Među tim promjenama svakako je bio veći angažman žena u radu. Razdoblje 1918. – 1929. u Kraljevini SHS bilo je specifično za žene jer je tada jačao

¹ Adresa hrvatskih žena upućena 1917. Hrvatskom saboru u kojoj se traže jednaka prava žena i muškaraca te pravo glasa na izborima, *Ženski svijet*, br. 7.-9., 5.

² Ovaj rad je financirala – sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom 3481, “Hrvatska u 20. stoljeću: modernizacija u uvjetima pluralizma i monizma”, koji vodi dr. sc. Zdenko Radelić. Na članak su me potaknuli rezultati moje doktorske disertacije “Uloga zagrebačkog tiska u oblikovanju političke kulture 1918. – 1929.”, Zagreb 2014.

ženski pokret čiji je cilj bio promicanje prava žena kao važnog faktora u kreiranju političkog i kulturnog života.³ Već nakon Prvoga svjetskog rata žene se aktivno uključuju u humanitarni rad te pomažu različitim organizacijama za zbrinjavanje djece, siromašnih i ranjenih, ali i aktivno sudjeluju u radu. Nedostatak muške radne snage zbog mobilizacije muškaraca na frontu prisililo je poslodavce da sve više zapošljavaju žene na poslovima do tada rezerviranim za muškarce. To je pridonijelo postupnom razbijanju uobičajenih predrasuda o angažmanu žena u javnom i političkom životu što je javnost, a na kraju i političare uvjerilo da one trebaju imati jednako pravo glasa kao i muškarci. Njihova aktivnost sveprisutna je u građanskom, ali i u radničkom sloju zagrebačkog društva čiji broj iz godine u godinu raste (Kecman, 1978: 23-63). Politička aktivnost žena u razdoblju 1918. – 1929. sveprisutna je u arhivskoj građi, a prisutna je i u novinama, samo je pitanje kojim?

U radu sam analizirala političke priloge stranačkih novina koji spominju žene. Analiza je obuhvatila tri stranačka lista (*Riječ SHS/Riječ*, *Radikalski glasnik*, *Dom*) i jedan političko-informativni list (*Jutarnji list*). Prema tome u obzir su uzeta glasila Narodne radikalne stranke *Radikalski glasnik*, Demokratske stranke *Riječ SHS/Riječ* i Hrvatske (pučke/republikanske) seljačke stranke *Dom* iz razloga što su te stranke na parlamentarnim izborima 1920., 1923., 1925. i 1927. dobile najveći broj glasova (Perić, 1999: 7-67). Analizu sadržaja *Doma*, *Radikalskog glasnika*, *Riječi Srba*, *Hrvata i Slovenaca* i *Jutarnjeg lista* napravila sam pomoću analitičke matrice i analitičkoga koda koji su mi dali odgovore na istraživačka pitanja: “Spominju li se žene u političkim priložima stranačkih novina u vrijeme parlamentarnih izbora?”. Analiza političkih priloga obuhvatila je i na koji način se žene spominju u političkim priložima te na koji način pojedina politička stranka pristupa ženama. Analitička matrica receptivni je instrument pomoću kojeg se prepoznaju i bilježe određene informacije iz analiziranih priloga. Rad na analitičkoj matrici metodološki je najzahtjevniji dio analize sadržaja novina jer je zahtijevao čitanje svih članaka u novinama i uvrštavanje odgovora u kvantitativne kategorije (analitički kod). U radu je analizirana samo jedna kvantitativna kategorija analitičke matrice od njih petnaest, a to je: “Spominju li se u političkim priložima žene?”. Cilj te kvantitativne kategorije (klasifikacijske grupe) bio je utvrditi koliko se često i u kojem kontekstu žene spominju u političkim priložima.

Kao što pokazuje ovo istraživanje, žene se u razdoblju 1918. – 1941. u Kraljevini SHS okupljaju u različita ženska društva, građanska i radnička, koja zagovaraju naobrazbu žena te ravnopravnost u društvenom i političkom životu. Aktivnost žene i borba za pravo glasa je sveprisutna – one sudjeluju u radu u tvornicama, u štrajkovima radnika, u humanitarnim i društvenim organizacijama. Njihova prisut-

³ O ženskom pokretu vidi Krivokapić-Jović, 1998: 299-308.

nost i uloga u društvu bitna je, ali ta prisutnost nije vidljiva, a nije vidljiva zato što su urednici i društvo onog vremena smatrali da naprosto ne trebaju pisati o ženama.

Društveni položaj žena u Zagrebu (1918. – 1929.)

U razdoblju od 1910. do 1921. nastupile su u Zagrebu značajne promjene zbog raspada Austro-Ugarske Monarhije, završetka Prvoga svjetskog rata i stvaranja novih država na hrvatskom području: Države Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS), a potom Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevstvo SHS). Zagreb u tom razdoblju, zahvaljujući očuvanosti svoga industrijskog potencijala i daljnjem podržavanju i proširenju trgovačkih veza sa srednjom Europom, postaje vodeće gospodarsko i kulturno središte nove države (Kolar Dimitrijević, 1973: 19). Zbog koncentracije financijskoga kapitala Zagreb postaje središte novčarstva nove države i pokretač industrijske i trgovačke aktivnosti na širem prostoru Kraljevstva SHS, što pojačava imigraciju stanovništva iz cijele države u grad.⁴ U navedenom razdoblju broj stanovnika u Zagrebu naglo raste ne zbog porasta nataliteta, već zbog stalnog porasta doseljavanja stanovništva u grad. Prema popisu stanovništva 1921. godine, Zagreb ima 108 674 stanovnika, od čega je 55 016 muškaraca i 53 658 žena.⁵ U godini 1931. broj muškaraca je porastao na 92 105, dok je žena bilo 93 476. U razdoblju od 1921. do 1931. Zagreb je povećao broj stanovnika za 70,77%, odnosno za 76 907 stanovnika. Vrhunac koncentracije stanovništva Zagreb je doživio 1931. godine.

⁴ U Hrvatskoj je tada bilo koncentrirano oko 50% ukupnog bankovnog kapitala u Kraljevini SHS. Zagreb je tada bio najjače financijsko, industrijsko, trgovačko i kulturno središte u državi. Tako je 1921. od 829 milijuna vlastitog kapitala dioničkih društava u zemlji u Zagrebu bilo smješteno 474 milijuna ili 57%, a u Beogradu svega 169 milijuna ili tek 20%. Još izrazitija prednost je bila u financijskom kapitalu. Primjerice, 1925. zagrebačke banke imale su 2.759 milijuna, a beogradske tek 408 milijuna štednih uloga. No, zbog politike Radikalne i Demokratske stranke, tj. vladavine srbijanske elite koja iskorištava monopol političke moći da bi gospodarski ojačala metodom prvobitne akumulacije i priječila jačanje razvijenije privrede u prečanskim krajevima, političkim sredstvima planski slabi gospodarska moć prečanskih zemalja, tako da zagrebački financijski kapital postupno gubi svoju dominantnu ulogu. Već 1925. g. Zagreb ima od ukupnog kapitala dioničkih društava samo 31%, a Beograd već 24%; idućih godina taj se proces ubrzava. Država je u izgradnju Beograda ulagala ogromna državna financijska sredstva, dok u izgradnju Zagreba nije ulagano ništa, te je sve palo na njegove ljude. Istodobno seljaštvo pada u sve veću zaduženost i bijedu, dugovi se povećavaju, kamate rastu od 24 do 100%, pogotovo što se u prečanskim krajevima plaćao veći porez nego u Srbiji, i što je i politički bilo izvrnuto nacionalnom ugnjetavanju. Dobar dio propalih seljaka slijeva se u Zagreb, tražeći posao. Zagreb je i najjače oporbno središte te su njegovi nosioci oporbe sustavno izloženi teroru, represijama, progonima i organiziranim političkim ubojstvima (Janjatović, 2002; Tuđman, 1993).

⁵ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. siječnja 1921.*, 262.

Prema socijalnoj strukturi, zagrebačko je stanovništvo najbolje podijeliti na radničko i građansko. U tom razdoblju broj radničkoga stanovništva raste, a broj građanskoga stanovništva se smanjuje.

U usporedbi s drugim hrvatskim gradovima Zagreb ima tri puta više radničkoga stanovništva. Već je 1910. godine grad s jakim radnim potencijalom i mnogobrojnim radništvom. Tada je u Zagrebu 74 703 građana i 4 335 vojnika. U njemu je 1920. radilo 43 871 osoba ili 55,4% stanovništva, a ta se brojka 1931. povećala na 109 406 osoba, tj. 58,9% stanovništva (Šubic Kovačević, 2014: 23). Velik prirast radničkoga stanovništva možemo zahvaliti tvornicama smještenima uz rubni dio grada, ali i radnicima koji su svakodnevno dolazili na posao u Zagreb. Broj radnika u Zagrebu 1926. godine bio je 44 839, od toga 30 009 muškaraca i 14 830 žena (Kolar Dimitrijević, 1973: 49). Broj radnica se iz godine u godinu povećavao, a najviše žena radilo je kao kućne pomoćnice, u tekstilnoj industriji, u industriji odjeće i obuće, u trgovačkim djelatnostima, ugostiteljskim djelatnostima, u duhanskoj industriji i industriji hrane i pića (Kecman, 1978: 35). Radni vijek žena je bio kraći od radnog vijeka muškaraca. Najviše su se zapošljavale žene između 16 i 19 godina, dok su žene između 40 i 59 godina sačinjavale svega 9,45% radnog stanovništva Zagreba. Kod muškaraca je ta slika povoljnija jer su oni bili radno aktivni i sa 60 godina. Žene radnice su bile i manje plaćene od muškaraca. Njihova dnevnicu bila je duplo manja, zbog čega od 1926. do 1929. broj zaposlenih žena raste dok broj zaposlenih muškaraca pada. U Zagrebu je u tvornici "Tekstil" 1928. radilo 600 radnica i oko 140 radnika, a u poduzeću "Penkala" radilo je 250 radnica i 30 radnika (*ibid.*: 31). Jedna od osnovnih karakteristika zaposlenih žena bila je ta da su gotovo u pravilu obavljale nekvalificirane poslove za koje su bile manje plaćene od muškaraca.

Pismenost zagrebačkog stanovništva u usporedbi s drugim gradovima u Kraljevini SHS i nije bila tako loša. U pogledu općeg obrazovanja gradsko stanovništvo bilo je u boljoj poziciji od seoskoga. Prosječna pismenost smanjila se dolaskom radničkoga stanovništva koje je u većini slučajeva bilo polupismeno. Ali i taj se prosjek polupismenih riješio na način da su se unutar tvornica organizirali tečajevi za opismenjivanje radnika. Nepismenost je bila izraženija kod žena jer su se one uglavnom bavile kućanskim poslovima te im je dugi niz godina doškolovanje bilo nedostupno. Kao glavni pokazatelj broja pismenih i nepismenih u Zagrebu poslužiti će mi statistički podatci iz 1910. i 1931. godine.⁶ Od ukupnoga broja stanovnika, tj. 79 038 (1910. godine), svega 10 232 nije znalo ni čitati ni pisati (4 022 muškaraca

⁶ HR-HDA-367, Popis stanovništva prema vjeri i materinjem jeziku u kombinaciji sa naobrazbom iz 1910., sv. 75. i 76., Popis stanovništva Kraljevine SHS iz 1921., Popis stanovništva iz 1931., kut. 27., 47. i 59., *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931.*, knjiga III., Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti, Beograd 1938.

i 6 210 žena).⁷ Čitati i pisati znalo je 59 455 osoba, od čega je muških bilo 31 288, a ženskih 28 167. Samo čitati znalo je 375 muškaraca i 806 žena. U gradu Zagrebu muškaraca sa srednjom naobrazbom bilo je 8 685, a žena sa srednjom školom 6 660, od čega je njih 2 749 završilo osam razreda srednje škole, 1 157 šest, a 2 754 četiri razreda srednje škole.⁸ U međuratnom razdoblju ženama je dopušteno opće i više obrazovanje (Jagić, 2008). Samim time broj visokoobrazovanih žena gotovo se upeterostručio (Ograjšek Gorenjak, 2014: 255). U usporedbi s diplomiranim muškarcima taj broj je i dalje malen jer na 112 doktora znanosti (1922. godine) dolaze tek tri doktorice.

Žene se u tom razdoblju okupljaju u različita ženska društva, građanska i radnička, koja zagovaraju naobrazbu žena te ravnopravnost u društvenom i političkom životu. U Zagrebu je tada djelovalo nekoliko ženskih udruženja i udruga: Udruga hrvatskih učiteljica u Zagrebu (1921.), Društvo Hrvatska žena (1921.), Društvo za unapređenje dječje književnosti (1922.), Klub likovnih umjetnica (1927.), Udruženje univerzitetski obrazovanih žena (1928.), Društvo diplomiranih sestara pomoćnica (1928.), Klub Domaćica (1930.), Zagrebačko gospojinsko društvo za uzdržavanje pjestovališta te druga društva. Ženska udruženja razlikovala su se po svom stručno-profesionalnom radu, pa su postojala karitativna, religijska, politička, radnička te društva s feminističkim programom borbe (Peić-Čaldarović, 1997: 493). Među najstarijim ženskim profesionalnim udruženjima najprije se javljaju Gospojinska udruga za naobrazbu ženskinja (1900.) i Klub zagrebačkih učiteljica (1902.). Djelatnost se tih društava iskazivala kako u karitativnim akcijama tako i u organizaciji društveno-kulturnih događanja, izdavačkoj djelatnosti, ali i različitim edukativnim aktivnostima koja su poticala obrazovanje žena.

Vodeće jugoslavenske organizacije koje okupljaju brojna i raznolika ženska društva i udruženja u međuratnom razdoblju su: "Narodni ženski savez SHS/Jugoslavenski ženski savez, Alijansa ženskog pokreta i Udruženje univerzitetski obrazovanih žena" (Kecman, 1978: 178). Te organizacije osnovane su u Beogradu i nastojale su povezati sva ženska društva na prostoru Kraljevine SHS. Cilj im je bio borba za politička, socijalna i društvena prava žene, te jednakost žene i muškarca u društvenom i političkom životu. Osim feminističkih organizacija na području Kraljevine SHS, 1923. osnovana je Mala ženska antanta koja je uključivala ženske organizacije s područja Jugoslavije, Bugarske, Čehoslovačke, Poljske, Rumunjske i Grčke. Program te antante bio je feministički, a osnovana je radi razmjene iskusta-

⁷ *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1914., 60 i 161.

⁸ Treba uzeti u obzir da je tada osnovna ili, kako su je oni nazivali, pučka škola trajala 4, 5 i 6 godina, premda neki ni u tom razdoblju nisu naučili čitati. Srednja škola trajala je 8 godina, a neke su trajale šest i četiri godine (*Popis...*, 26 i 63).

va i zajedničkog nastupanja u borbi za mir u Internacionalnoj ligi za mir i slobodu (Ograjšek Gorenjak, 2014: 114-121; Benyovski, 2009; Leček, 2006). Sve te ženske organizacije i društva pokazuju uključenost žena u kulturno-društveni život, ali i težnje za uključenjem u politički život. Te organizacije bile su, prema mišljenju pojedinih političara, preduvjet za uključivanje žena u politiku. Žene u politici nisu sudjelovale izravno, one su pojedinim političkim strankama, najčešće Hrvatskoj /republikanskoj/ seljačkoj stranci i Socijalističkoj radničkoj partiji Jugoslavije (od 25. lipnja 1920. KPJ), pomagale u organizaciji skupova, priredbi, prikupljanju novaca za izgradnju dječjih domova i sličnim humanitarnim i karitativnim aktivnostima.

Demokratska stranka smatrala je kako žene trebaju dobiti pravo glasa – ako ne na parlamentarnim, onda barem na općinskim izborima. DS je u svom programu u vrijeme prvih parlamentarnih izbora za Ustavotvornu skupštinu (1920.) tražio “opće, jednako, neposredno i tajno pravo glasa” (Kecman, 1978: 187). Narodna radikalna stranka i Nikola Pašić smatrali su “da žene nemaju što tražiti u politici”. Njihovo stajalište bilo je kako se ženama dok se ne izbore za svoja osnovna prava u društvu: ravnopravnost u pogledu nasljeđivanja, ekonomska ravnopravnost na radu, ravnopravnost u stjecanju i raspolaganju dohotkom, ne treba dati pravo glasa (Gligorijević, 1979: 68). Većina političkih stranaka načelno je smatrala kako žene trebaju dobiti pravo glasa na izborima, ali su postojale razlike u obimu tih prava. Neki su smatrali kako prava glasa trebaju dobiti školovane žene, drugi pak kako pravo glasa trebaju dobiti žene koje samostalno privređuju ili one žene koje su ostale bez muževa. Hrvatska /republikanska/ seljačka stranka i njen vođa Stjepan Radić su se zalagali da žene dobiju pravo glasa i da se postigne ravnopravnost plaća. KPJ se zalagao za potpunu ravnopravnost žena i muškaraca. Borba za pravo glasa žena bila je u centru pozornosti članica KPJ i radničkog pokreta, koje su na svim skupovima i manifestacijama naglašavale potrebu za ženskim pravom glasa.⁹ Njihova politička aktivnost ponovno je vidljiva tridesetih godina 20. stoljeća u vrijeme radničkih prosvjeda. U Hrvatskoj su socijaldemokratske organizacije pridavale veliku pozornost organiziranom radu žena. Žene se poticalo da se učlanjuju u različite ženske organizacije i društva, ali i da sudjeluju u radu političkih stranaka. Najviše se radilo na opismenjivanju žena; radi toga su se organizirale škole i tečajevi na kojima se podučavalo o političkoj historiji, povijesti klasnih borbi, razvoju socijalizma, sindikalnom pokretu i dr.

Ženske organizacije, društva i udruge nastale su iz razloga što su žene bile u potpunosti lišene onih građanskih prava koja danas spadaju u ustavna prava: bi-

⁹ Donošenjem Obznane 30. prosinca 1920. komunistička promidžba stavljena je izvan zakona, dok je rad KPJ bitno otežan. Nakon donošenja Ustava 1921., za koji izabrani predstavnici KPJ nisu glasovali, donosi se i Zakon o zaštiti države kojim se stranci u potpunosti zabranjuje rad, a njeni se zastupnici utamničuju. Manji dio članova odlučuje se na obnovu djelovanja u ilegali.

račkog prava, prava na izborne funkcije i na javno istupanje u političkom životu (Stanković, 1998; Perovšek, 1997: 24). Pravni položaj žene u Kraljevini SHS bio je stvarno loš. Njen položaj ovisio je o građanskom zakoniku (odnosno pravu), koji u Kraljevini SHS nije bio ujednačen. Točnije, u Kraljevini SHS koegzistirala su čak tri građanska zakonika: austrijski, ugarski i srpski. Hrvatice su bile u poziciji u kojoj nisu imale civilni brak, nego samo crkveni, muž je odlučivao u ženino ime gotovo u svim pravnim segmentima osim u kaznenom pravu, u kojem je žena bila izjednačena s muškarcem. Što je zapravo mali paradoks, jer kad je žena trebala raspolagati svojom imovinom ili biti skrbnica nad svojim djetetom, umjesto nje to je zakonsko pravo imao muž, a kad je nešto kazneno skrivila, sama je morala za to odgovarati. Muž se smatrao odgovornim za upravljanje kućom, uzdržavanje i zakonsko zastupanje obitelji. Od žene/supruge se zahtijevala poslušnost, preuzimanje suprugova imena i prebivališta te pomoć u kućanskim poslovima (Ograjšek Gorenjak, 2014: 248). Otac je bio "glava obitelji", skrbnik djeteta, odlučivao je o njegovoj sudbini, a u slučaju rastave braka djeca su isključivo pripadala ocu. Takav pravni položaj ženi nije ostavljao mnogo prostora u političkom životu.

Časopisi su imali presudnu ulogu u informiranju žena tog doba jer su bili jeftini i lako dostupni. Ženski časopisi označili su prekretnicu u novinarstvu jer su pokrivali teme kao što su moda, obiteljski život, vođenje kućanstva te kulturno-karitativni problemi. U Zagrebu je u tom razdoblju izlazio velik broj tiskovina. Godine 1921. izlazi 169 novina: 11 dnevnih, 81 tjedne, 30 polumjesečnih i 78 mjesečnih.¹⁰ Krajem 1924. izlaze 244 novine: 13 dnevnih, 68 tjednih, 53 polumjesečne i 110 mjesečnih, a 1929. 213 novina: 15 dnevnih, 44 tjedne, 37 polumjesečnih i 117 mjesečnih.¹¹ Od 244 novine koje su izlazile u tom razdoblju u Zagrebu samo su četvere bile namijenjene ženama: tjednik *Praktični modni list* te mjesečnici *Jugoslavenska žena*, *Parižka moda* i *Ženska misao*. U ženskim zagrebačkim časopisima malo se priloga bavilo političkim temama. Sadržaj tih časopisa često je imao "moralistički" ton koji je podučavao i ohrabrivao žene u tradicionalnoj ulozi majke i kućanice, a bavljenje modom i izrađivanjem odjeće u slobodno vrijeme smatralo se prikladnim hobbijem. Moda se smatrala područjem u kojem su žene mogle izraziti svoj prirodni talent te su stoga ženski časopisi dolazili s predlošcima za pletenje i šivanje te modnim ilustracijama. Ilustracije najnovije mode bile su često popraćene dodatnim

¹⁰ Iskaz izlazećih listova u Zagrebu od 31. III. 1921., HR-HDA-PRZV, 6-14/210/1921., Predsjedništvo kr. hr. slav. zemaljske vlade svim velikim županima, kut. 1121.

¹¹ Do ovih rezultata došla sam detaljnom analizom arhivskoga gradiva i objavljenih Izvješća 1914. – 1928. te pregledom popisa zagrebačkih novina. Popis povremenih tiskopisa izlazećih na području grada Zagreba u IV. četvrti 1924., HR-HDA-1361, kut. 5., Predsjednički ured Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva podnosi Velikom županu Zagrebačke oblasti izvješće o novinama u Zagrebu, inv. br. 263.

sadržajima, npr. poezijom, pismima urednicima, savjetima za vođenje kućanstva i sl. U međuratnom razdoblju vidljivo je povećanje broja ženskih časopisa. Razlog tome je demokratizacija i liberalizacija društva. Sadržaj tih novina se promijenio. Urednici novina ne donose samo “ženske teme”, nego se bave i ženskim pokretom te stjecanjem prava žena da glasuju na izborima. Ženski tisak u razdoblju 1918. – 1929. postaje prostor za plasiranje informacija vezanih za politička pitanja, religiju, feminizam, gospodarstvo, poljoprivredu te ostale teme u kojima se nalazila nova moderna žena, ali i dalje se ženu na prvom mjestu tretira kao majku i kućanicu (*ibid.*: 127-143). Iz tog razloga se i broj ženskih novina povećao, a informativni dnevni tisak je žensku populaciju pokušao pridobiti ženskim rubrikama i podliscima.

Ženski časopisi nam jasno oslikavaju društvenu atmosferu u kojoj je nastalo i razvijalo se “žensko pitanje” u obrazovanju, a ono je, dakako, povezano s općenitim nastojanjima da se žena konačno izbori za svoja društvena, ekonomska i politička prava koja su joj u okvirima tradicionalnih društava, bez obzira na njen socijalni status i pravni tretman, kroz povijest bila konstantno osporavana, što ju je činilo “nevidljivom”.¹² Političko-informativni tisak nam može dočarati političku scenu u vremenu stalnih političkih promjena.

Analiza Doma, Radikalskog glasnika, Riječi i Jutarnjeg lista sa stajališta prisutnosti žena

Metodologija rada ovoga članka je analiza sadržaja političkih priloga. Prema pojednostavljenoj definiciji, analiza sadržaja objektivna je znanstvena metoda koja omogućuje da se stanovite kvalitativne osobine tekstualnog ili ilustrativnog materijala izraze u kvantitativnim pokazateljima (Lamza Posavec, 1978: 7). Na temelju dobivenih rezultata moguće je doći do egzaktnih podataka o udjelu promatranih osoba u cijelom izučavanom materijalu. Osnovni cilj analize sadržaja novina (*Doma, Radikalskog glasnika, Riječi SHS i Jutarnjeg lista*) bio je: utvrditi sadržaj priloga koji se odnosi na prisutnost žena u političkim priložima za vrijeme parlamentarnih izbora u razdoblju 1918. – 1927., te usporediti podatke njihova sadržaja. U radu je napravljena analiza sadržaja četverih novina i analiza političkih priloga u kojima se spominju žene. Posebna pozornost bila je usmjerena na kontekste u kojima su novine spominjale žene u političkim priložima. Analiziranih političkih priloga bilo je 1 151, ali samo 65 priloga spominje ženu. Analiza sadržaja obavljena je pomoću analitičke matrice, receptivnog instrumenta pomoću kojega se prepoznaju i bilježe određene informacije iz analiziranoga priloga (*ibid.*: 9). Analitička matrica sastoji

¹² Termin “nevidljive žene” objašnjava Mirjana Gross u svom članku “Nevidljive žene” (Gross, 1993), ali i druge povjesničarke: Lydia Sklevicky, Andrea Feldman, Vlatka Filipčić-Maligec, Ida Ograjšek Gorenjak, Nives Rumenjak i dr.

se od kvantitativnih kategorija koje su određene prema kriterijima političke kulture, ali i prema hipotezi. U radu se neće analizirati cijela analitička matrica, nego samo petnaesta kategorija analitičke matrice koja glasi “Spominju li se u prilogu žene?”. Cilj te klasifikacijske grupe bio je utvrditi koliko često se žene spominju u političkim priložima, koji su bili povezani s izborima. S obzirom na jako mali postotak spominjanja žena u priložima povezanim s političkom kulturom i izborima odlučila sam detaljnije istražiti tu klasifikacijsku grupu.

Jedinicu analize definirala sam kao prilog pod kojim sam podrazumijevala sve što je činilo samostalnu žurnalističku cjelinu. Prilozi koje sam obradila uglavnom su bili objavljeni u rubrikama vezanim za parlamentarne izbore i političku kulturu. Rubrike koje sam analizirala bile su “Izbori”, “Izborne vijesti”, “Izborni pokret”, “Iz vlade”, “Političke vijesti”, “Političke bilješke”, “Pritužbe iz naroda”, “Iz zagrebačke županije”, “Bilješke” i slično. Analitičku matricu sam provodila na onim priložima koji su obrađivali izborne skupove, sjednice stranaka ili vlade, programe stranaka, govore predsjednika stranaka, govore skupštinskih zastupnika, kandidat-ske liste, prognoze rezultata izbora, rezultate izbora i sve što je bilo povezano s političkom promidžbom u vrijeme i nakon izbora.

Ukupni broj pregledanih brojeva novina je 2 254. Od toga broja u tih pet godišta (1920., 1923., 1925., 1927. i 1929.) za analizu je bilo u uporabi 785 brojeva. Brojevi koji su ušli u uzorak za analizu sadržavali su ukupno 1 494 priloga, od čega se 1 151 prilog pokazao pogodnim za analizu (Šubic Kovačević, 2014: 98).

Tablica 1. Pregled broja priloga po novinama

Godina	1920.	1923.	1925.	1927.	1929.
<i>Dom</i>	br. 1. – br. 45.	br. 1. – br. 52.	br. 1. – br. 37.	br. 1. – br. 53.	br. 1. – 71.
<i>Radikalski glasnik</i>	ne izlazi	br. 1. – 42. / br. 1. – br. 5.	br. 1. – 49.	br. 1. – br. 55.	ne izlazi
<i>Riječ</i>	br. 222. – br. 268.	br. 50. – br. 105.	br. 27. – br. 50.	br. 199. – br. 223.	br. 1. – br. 30.
<i>Jutarnji list</i>	br. 3087. – br. 3177.	br. 3981. – br. 4012.	br. 4668. – br. 4695.	br. 5592. – br. 5621.	br. 6073. – br. 6084.
ZBROJ	181	195	136	161	112

Od 1 151 priloga u *Radikalskom glasniku* analizirala sam 212 priloga, u *Domu* 347, u *Riječi* 326 i u *Jutarnjem listu* 266 priloga (tablica 2). Najviše analiziranih priloga koji su se pokazali povoljnima za analitičku matricu bili su politički prilozi *Doma* i *Riječi*. Najmanje analiziranih priloga bilo je u *Radikalskom glasniku*, ali ne zato što prilozi nisu odgovarali analitičkoj matrici, nego zato što *Radikalski glasnik*

nije izlazio 1920. i 1929. godine. Iz tog razloga analiza nije mogla pokriti te dvije godine i automatski je bilo manje priloga za analizu. *Jutarnji list* je imao najmanje analiziranih priloga koji su se bavili političkom kulturom jer nije bio stranački list nego informativni, zbog čega se svojim sadržajem priklanjao svim čitateljima/čitateljicama bez obzira na stranačku pripadnost. Samim time *Jutarnji list* ne obrađuje u toj mjeri kao stranački listovi političke govore stranačkih pristaša, stranačke programe, rad pojedine stranke, rad vlade i dr., nego u svojim priložima pokušava zadržati neutralnost.

Tablica 2. Zbroj analiziranih priloga u novinama

Godina	1920.	1923.	1925.	1927.	1929.	UKUPNO
<i>Radikalni glasnik</i>	0	70	78	64	0	212
<i>Dom</i>	90	100	65	82	10	347
<i>Riječ</i>	59	89	86	69	23	326
<i>Jutarnji list</i>	55	69	51	60	31	266
UKUPNO	204	328	280	275	64	1151

Žene su se najviše spominjale u političkim priložima *Doma* – čak u 48 priloga. U 1920. godini u *Domu* od 90 analiziranih političkih priloga žene se spominju u njih 10 (vidi tablicu 3). Od 100 analiziranih priloga *Doma* u 1923. godini spominju se u njih 13, u 1925. od 65 analiziranih priloga također u 13, a u 1927. godini od 82 analiziranih priloga žene se spominju u njih 10. U *Riječi* i *Radikalnom glasniku* žene se spominju svega u šest političkih priloga, dok se najmanje spominju u *Jutarnjem listu* – samo pet puta. U *Jutarnjem listu* žene se u političkim priložima spominju najmanje iz razloga što *Jutarnji list* žene gleda kroz prizmu domaćica i majki, zbog čega žene ponekad imaju podrubriku “Majčina briga”, “Najnovije kreacije mode”, “Za naše žene i naše kćeri”, “Djeca”, “Vječna mladost”, “Kako da omršavimo” i dr. Te podrubrike su se uglavnom nalazile u rubrikama “Domaće vijesti” i “Iz života i svijeta”. Od 124 analiziranih političkih priloga *Jutarnji list* u 1920. i 1923. godini žene ne spominje ni u jednom. Dok se u 1925. godini žene spominju u svega dva od 51 analiziranog priloga, u 1927. godini žene se spominju u svega tri od 60 analiziranih priloga. Od stranačkih novina u razdoblju od 1920. do 1927. žene se najmanje spominju u *Radikalnom glasniku*, sveukupno šest puta, i to u 1923. godini, dok se u 1925. i 1927. godini žene u političkim priložima nisu uopće spominjale. U 1920. godini *Riječ* žene spominje svega dva puta od 59 analiziranih priloga, u 1923. žene se također spominju dva puta od 89 analiziranih priloga, u 1925. samo jedanput od 86 analiziranih priloga, a u 1927. jedanput od 69 analiziranih priloga.

Tablica 3. Analizirani prilozi/broj priloga u kojima se žene spominju

Spominju li se žene u prilogu?				
	1920.	1923.	1925.	1927.
<i>Dom</i>	90/10	100/13	65/13	82/10
<i>Radikalni glasnik</i>	ne izlazi	70/6	78/0	64/0
<i>Riječ</i>	59/1	89/2	86/1	69/1
<i>Jutarnji list</i>	55/0	69/0	51/2	60/3
UKUPNO	204/11	328/21	280/16	275/14

Žene i njihova prisutnost u političkom tisku

Analiza *Jutarnjeg lista*

Jutarnji list izlazio je od 28. veljače 1912. do 13. travnja 1941. kao informativni dnevni list. Prvi odgovorni urednik bio je Viktor Prosenik; glavni i odgovorni urednik bio je Eugen Demetrović, a od 1926. do 1941. Josip Horvat. Novine su se tiskale u "Tipografiji d. d." i u razdoblju od 1921. do 1929. su izlazile u nakladi od 20 000 do 24 000 primjeraka. *Jutarnji list* bio je jedan od vodećih informativno-političkih listova koji je nastojao objektivno prezentirati stanje u državi, iako se u većini priloga moglo "osjetiti" neslaganje s postojećim režimom.

Pod vodstvom glavnog i odgovornog urednika E. Demetrovića *Jutarnji list* postaje popularniji. Glavni cilj mu je bio što više proširiti krug čitatelja i pridobiti sve društvene slojeve. Iz toga je razloga godine 1920. *Jutarnji list* uz "Domaće vijesti" i "Vijesti iz svijeta" često nudio i vijesti iz Italije, Austrije, Mađarske ili neke druge zemlje, u ovisnosti o aktualnosti teme. *Jutarnji list* ženama se obraća u za to predviđenim rubrikama. U nedjeljnom *Jutarnjem listu* su izlazile rubrike "Ženska moda" i "Naše slike iz života i svijeta". Žene su u tom razdoblju činile gotovo polovicu čitalačke publike, a modnim savjetima i kuharskim receptima *Jutarnji list* je znao privući žensku čitalačku populaciju. Bez obzira na kontinuiranost izlaženja *Jutarnjeg lista* i njegov informativno-politički karakter, u političkim priložima žene se uopće ne spominju. Ni u jednom od pet političkih priloga u kojima se žene usputno spominju *Jutarnji list* se ne bavi isključivo ženom i njenim društvenim problemima, dok u 1920. i 1923. nema nijednog političkog priloga koji spominje žene. Žene se u *Jutarnjem listu* uglavnom spominju djelomično i usputno, kao promatračice političkih skupova.¹³ Jedini prilog *Jutarnjeg lista* koji se bavi ženskim stajalištem spram

¹³ "Postoji li hrvatsko pitanje", *Jutarnji list*, Zagreb, 03. IX. 1927., br. 5594., god. XVI., 1-2; "Uspjela skupština Hrvatskog bloka", *Jutarnji list*, Zagreb, 13. IX. 1927., br. 5604., god. XVI., 4;

političkih izbora jest “Izborne kuglice”, koji donosi nekoliko događaja s parlamentarnih izbora 1927. u Zagrebu.¹⁴ Između ostalog opisano je kako je umjesto jednog zagrebačkog gospodina (Brcka Salate) došla glasovati njegova žena (Anastazija Salata). Gospođu Anastaziju su upozorili kako žene nemaju prava glasa i kako ona ne može glasovati umjesto svoga muža, te su je poslali kući. Taj primjer jedan je od boljih i zapravo oslikava pravo stanje stvari na biralištima. S obzirom na to da su se žene u političkim priložima znale naći “sasvim slučajno”, u prilogu zapravo vidimo kako se žena – gđa Anastazija – osjećala sasvim pozvano da glasuje ako ne u svoje, onda barem u muževljevo ime.

Jutarnji list u priložima se služi ženama kako bi emotivno “potresao” čitatelje u vezi s nekim događajem. Primjer tome je prilog “Skupština Demokratske stranke” s podnaslovom “Dolazak i govor ministra Ljube Davidovića” koji donosi kratak osvrt Ljube Davidovića na njegov doček na Glavnom kolodvoru.¹⁵ U tom prilogu se žene spominju u jednoj rečenici: “G. Davidović je bio uzrujan kad je video kako policija tuče žene i decu...”¹⁶ Naravno, tu izjavu trebamo uzeti s rezervom jer u prethodnom prilogu je pisalo kako su žene i djeca samo panično vrištali zbog situacije koja se dogodila na željezničkom kolodvoru.¹⁷ Ali *Jutarnji list* je htio staviti naglasak na Davidovićevu zabrinutost za žene i djecu te na njegovo zgražanje nad policijskim ponašanjem. *Jutarnji list* ženu je politički marginalizirao i stavio ju u društvenu ulogu majke, kućanice, dobrotvorke, ali nikako radnice, politički aktivne osobe koja društvu pomaže jednako kao i muškarac.

Riječ SHS/Riječ

Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca bila je politički dnevnik koji je izlazio od 1. siječnja 1919. do 1931., a nastao je spajanjem *Hrvatskog pokreta* i *Glasa Slovenaca, Hrvata i Srba*.¹⁸ Tijekom 1919. odgovorni urednik bio je Milan Matković, a glavni urednik Ivo Sporčić. Glavni su urednici 1929. bili Stojan Stojanović i Ante Kovač. Dnevnik

“Razgovor s Ljubom Davidovićem”, *Jutarnji list*, Zagreb, 01. II. 1925., br. 4668., god. XIV., 2; “Postoji li hrvatsko pitanje”, *Jutarnji list*, Zagreb, 03. IX. 1927., br. 5594., god. XIV., 1-2 – u drugom dijelu priloga, gdje se opisuje na koji način su dočekani Velja Vukičević i drugi članovi Narodne radikalne stranke u Prijedoru, spominju se tri djevojčice koje su predsjedniku vlade Velji Vukičeviću predale cvijeće i jedna muslimanka koja je poklonila izvezenu maramu.

¹⁴ *Jutarnji list*, Zagreb, 13. IX. 1927., br. 5604., god. XVI., 4.

¹⁵ *Jutarnji list*, Zagreb, 02. II. 1925., br. 4669., god. XIV., 1.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Jutarnji list*, Zagreb, 01. II. 1925., br. 4670., god. XIV., 1.

¹⁸ “Fuzija ‘Hrvatske riječi’ i ‘Glasa SHS’”, *Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, br. 2., 2. I. 1919., 3.

je tiskan u “Jugoštampi”, čiji je glavni direktor bio Toni Schlegel.¹⁹ Naklada *Riječi* bila je od 1 800 do 5 000 primjeraka, a distribuirala se na području Zagreba, Like, Korduna i Srijema. Od početka izlaza bila je glasilo Demokratske stranke, a od 1925. bila je glavno glasilo Samostalne demokratske stranke. *Riječ* je bila politički dnevnik koji se nije strogo fokusirao samo na svoje stranačke pristaše, već se pokušavao različitim rubrikama svidjeti i većem krugu čitatelja. Za razliku od *Doma* i *Radikalnog glasnika* koji su isključivo služili informiranju stranačkih pristaša, *Riječ* je svoje čitatelje tražila u svim slojevima društva. U njoj se može pratiti rad Demokratske stranke i SDS-a te politička agitacija u vrijeme parlamentarnih izbora.

U političkim prilogima *Riječi* uglavnom se mogu naći izvještaji sa skupova stranke, govori Svetozara Pribićevića, Ljube Davidovića, Većeslava Vildera, Srđana Budisavljevića te drugih stranačkih pristaša. *Riječ* u svojim političkim prilogima žene spominje usputno, ali zato u 1924. i 1925. godini žene dobivaju svoju posebnu rubriku “Ženska moda”. Rubrika je donosila modne savjete za žene te je čitatelje uvodila u ženski svijet. U rubrici su objavljivani prilozima o priređivanju tradicionalnih balova, što se na njima nosi, gdje se mogu kupiti materijali, čarape, cipele i ukrasni predmeti. Pojam žene u toj je rubrici gotovo uvijek bio povezan s modom i ženinim uljepšavanjem.

Stajalište *Riječi* spram žena vidljivo je iz priloga “Izborni dnevnik” koji donosi dnevnik gospođe Zore T. čiji je muž bio predsjednik biračkog odbora i zbog toga nije bio kod kuće (od petka do utorka).²⁰ Za vrijeme njegovog izbivanja njegova žena je zapisivala svoja stajališta o muževljevom odlasku na biralište. Uglavnom je mislila o muževljevoj zaradi te što će si ona sve kupiti od tog novca (novi šešir, nove rukavice, novu torbicu). Iz tog priloga vidljivo je kako *Riječ* ženu veže uz uljepšavanje i kupnju te ju nikako ne svrstava u politički život. U većini političkih priloga

¹⁹ Toni Schlegel rodio se 19. veljače 1878. u Našicama od oca Franje Schlegela i majke Berte, grofice Wurmbrandt Stuppach. Osnovnu školu polazio je u Našicama, gimnaziju do četvrtog razreda u orfanatrofiju u Požegi, a onda je došao u nadbiskupsko sjemenište u Zagrebu, gdje je maturirao. Nakon toga pošao je u Innsbruck da studira teologiju. Godine 1900. bio je zaređen za svećenika. Njegovo je prvo mjesto službe kao kapelana bilo u Martijancu kraj Ludbrega. Tu je postao učitelj sina bivšeg bana Pavla Rauha. No kasnije se s Rauchom politički razišao i postao vojni kapelan u Zagrebu. Već u to vrijeme Schlegel se počeo baviti politikom. Godine 1908. istupio je iz svećeničkih redova i postao urednik *Pokreta*, zatim *Malih novina* i drugih listova. Godine 1911. oženio se Nevenkom Kocuvan. Tada postaje glavni urednik *Agramer Tagblatta* i vodi list kroz cijeli rat. Godine 1919. s prijateljima osniva društvo “Riječ d. d.” (*Tagblatt i Riječ*), koje će se kasnije razviti u jedno od vodećih tiskarskih poduzeća u državi, poznatije kao “Jugoslavenska štampa d. d.”. Predsjednik “Jugoštampe” ostaje do kraja života. Dana 22. ožujka 1929. ustrijeljen je ispred svog stana u Deželićevom prilazu. *Svijet*, Zagreb, god. 4., knjiga 7., br. 14., 30. III. 1929., 318.

²⁰ *Riječ SHS*, Zagreb, 18. XI. 1920., br. 236., god. II., 2.

Riječ žene spominje samo usputno, kao sudionice skupa, i to najčešće s djecom.²¹ *Riječ* žene prikazuje u pozitivnom kontekstu. U političkim prilogima *Riječ* uglavnom napada Radića i HSS te piše o neredima koje HSS-ovci izazivaju u pojedinim gradovima i selima u predizborno vrijeme. Prilog “Izborni pokret” donosi izbornu agitaciju Demokratske stranke u Zagrebu i okolici te spominje ranjavanje “jedne žene” koju je ranio radićevski pristaša Petar Jovica.²² Ime i prezime žene “nisu bitni”, nego je bitno to što je pristaša HSS-a upao u kuću jednog demokrata seljaka (ime se također ne spominje) gdje je napao ženu i više seljaka. Politički prilog “Sjajan zbor g. Pribičevića u Slavanskom Brodu” donosi izvještaj sa skupa SDS-a na kojem je riječ dobila umirovljena učiteljica Katica Malin.²³ Nažalost, govor Katice Malin nije zabilježen u *Riječi*. To je jedan od rijetkih priloga u *Riječi* koji spominje izlaganje žene na političkom skupu. Ženska izlaganja na stranačkim skupovima bila su češća kod Hrvatske seljačke stranke i *Doma*.

Radikalski glasnik

Radikalski glasnik bio je politički tjednik koji je izlazio od 1923. do 1928. Bio je glavno glasilo Narodne radikalne stranke (NRS) u Zagrebu. Vlasnik i izdavač bio je mjesni odbor NRS-a, a odgovorni urednik bio je Milan Uremović. Uglavnom je bio pisan ćirilicom, a neki članci latinicom. *Radikalski glasnik* tiskan je u tiskari “Gaj”, kasnije u “Jugoslavenskoj štampi d. d.”. Dana 29. studenoga 1923. list je promijenio naziv u *Novi radikalski glasnik*, a već krajem 1924. (11. prosinca) vratio se starom nazivu.²⁴

U *Radikalskom glasniku* mogu se naći prilozima vezani za stranačke skupove NRS-a, sjednice stranke, stranačke liste te izjave i politička mišljenja predstavnika stranke i stranačkih pristaša. Da je *Radikalski glasnik* bio stranački list pokazuju brojni članci i prilozima koji daju upute stranačkim pristašama.

Zadnji broj *Radikalskog glasnika* izašao je 6. srpnja 1928. na svega četiri stranice.²⁵ Budući da su te novine počele izlaziti tek 1923., za parlamentarne izbore

²¹ “Krvoproliće na Radićevoj skupštini u Otočcu”, *Riječ*, Zagreb, 05. III. 1923., br. 53., god. IV., 1; “Uspiješna izborna akcija SDS”, *Riječ*, Zagreb, 02. II. 1925., br. 27., god. VI., 1.

²² *Riječ*, Zagreb, 09. III. 1923., br. 57., god. IV., 4.

²³ *Riječ*, Zagreb, 02. IX. 1927., br. 200., god. VIII., 1.

²⁴ Urednik *Novoga radikalskoga glasnika* bio je Milan Uremović. Novine su ostale istoga sadržaja i dizajna kao i *Radikalski glasnik*. Uglavnom je pisano o Modruško-riječkoj, Zagrebačkoj i Ličko-krbavskoj županiji. U HDA sam naišla na podatke vezane samo za *Novi radikalski glasnik*, i to iz “Popisa povremenih tiskovina koje su izlazile u gradu Zagrebu” za 1924. godinu. HR-HDA-1361, kut. 3.

²⁵ *Radikalski glasnik*, Zagreb, 6. VII. 1928., br. 25., god. V., 1.

1920. nemamo rezultate analize novina/priloga u analitičkoj matrici. *Radikalski glasnik* u 1923. godini donosi šest priloga u kojima se spominju žene. Uglavnom se spominju usputno, i to u negativnom kontekstu. Prilog "Domaće vijesti" donosi izvještaj sa zabave NRS-a u Zagrebu.²⁶ U prilogu se spominju dvije gospođe koje su na zabavi u dvorani društva "Kolo" čitale poeziju.²⁷ U prilogu "Veliko slavlje Radikalne stranke u Hrvatskom primorju" donosi se politička agitacija ministra prometa Velizara Jankovića u Hrvatskom primorju.²⁸ U tom prilogu se spominje gospođa Birač koja je ispred hotela "Jadran" ministru predala buket.²⁹ Prilog "Tko je s Radićem?" donosi izjavu Stjepana Radića u kojoj Radić daje Ljubi Davidoviću ovlaštenje, od strane sebe i svih Hrvata, da sastavi novu vladu.³⁰ Prilog završava zanimljivom rečenicom u kojoj se spominju žene: "Neka Srpsko kolo, i ostali demokratski klevetnici poreknu ovo – ako nisu žene!"³¹ U prilogu se blati Demokratska stranka i vođe Demokratske stranke. Žene su u prilogu poslužile kao loš primjer osoba koje nisu pouzdane. Prema prilogu žene su tračerice, klevetuše. Prilog "Frau Gabrijele Riječ dalje olajava" donosi nekoliko političkih anegdota i skandala koje prenosi gospođa Gabrijele, koja je članica Demokratske stranke.³² Zanimljivo je primijetiti kako se već u naslovu spominje žena, što je u svim analiziranim priložima prava rijetkost. Nažalost, iz članka o gospođi Gabrijele ne doznajemo ništa drugo osim da je "klafrača", tračerica ili alapača koja širi neistine. U prilogu, nažalost, ne doznajemo što je gospođa bila po zanimanju ni gdje su izlazili njeni članci u kojima širi laži. U prilogu samo doznajemo kako gospođa Gabrijele piše "laži".³³

Prilog "Naši zapisi" donosi anegdotu sa zagrebačkog placu.³⁴ U anegdoti glavnu riječ vodi jedna seljanka koja tjera ljude od buregdžije i govori da ne kupuju "vlaške kolače", da bi na kraju ona sama kupila burek.³⁵ U prilogu žena i nije baš najljepše opisana, oslikana je kao vještica, neuka seljanka koja se boji stranaca i "konkurencije". Prilog "I kod nas podiže kr. vlada kućnu industriju. Otvaranje škola za domačice." donosi intervju glavnog urednika Dušana Peleša s povjerenikom za

²⁶ *Radikalski glasnik*, Zagreb, 16. II. 1923., br. 1., god. I., 3.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Radikalski glasnik*, Zagreb, 26. II. 1923., br. 4., god. I., 1-4.

²⁹ *Ibid.*: 2.

³⁰ *Radikalski glasnik*, Zagreb, 02. III. 1923., br. 6., god. I., 1.

³¹ *Ibid.*

³² *Radikalski glasnik*, Zagreb, 09. III. 1923., br. 8., god. I., 1.

³³ *Ibid.*

³⁴ *Radikalski glasnik*, Zagreb, 20. III. 1923., br. 39., god. I., 4.

³⁵ *Ibid.*

gospodarstvo Aćimom Đermanovićem.³⁶ Đermanović mu objašnjava kako se selo treba prvo osposobiti za rad, radi čega on zove u selo stručnjake koji uče seljake novim metodama rada na selu.³⁷ Aćim Đermanović naglašava kako mu je cilj “Da u svakom selu [u krajevima Like, Banije i Korduna] ima barem po jedno uređeno seljačko gospodarstvo”.³⁸ Mišljenje Đermanovića o ženama je “da kuća ne stoji na zemlji, nego na ženi”.³⁹ To je jedan od rijetkih priloga *Radikalskog glasnika* u kojem se žena stavlja u pozitivan kontekst, ali iznova ju veže uz kuću i obiteljski život. Prilog “Demokratske propalice i pustaije [hajduci]” vrijeđa čelnike Demokratske stranke.⁴⁰ U prilogu se napada najviše Svetozar Pribičević, a brani se Milovan Grba.⁴¹ Žene se u prilogu spominju samo usputno. Od žena se u članku spominje princeza Jelena, o kojoj su novinari demokratske *Pravde* pisali neistine.

Radikalski glasnik samo u jednom prilogu govori pozitivno o ženi, u svim ostalim prilogima žene su u pravilu negativno okarakterizirane. Stajalište *Radikalskog glasnika* spram žena je da njima nije mjesto u politici, one su tu da odgajaju djecu i da se brinu o mužu i obitelji.

Dom/Slobodni dom

Dom je bio politički tjednik, glavno glasilo Hrvatske pučke seljačke stranke, kasnije Hrvatske /republikanske/ seljačke stranke (H/R/SS). Izlazio je u Zagrebu od 1900. do 1941. Prvi vlasnik, nakladnik i urednik polumjesečnika *Dom* bio je dr. Antun Radić. Od 1906. godine izlazi kao tjednik, a vlasnik i glavni urednik bio je Stjepan Radić, uz kojega list uređuje i Rudolf Herceg. Zbog čestih zapljena i zabrana novina *Dom* 1920. mijenja naziv u *Slobodni dom*, a od 6. svibnja 1925. ponovno izlazi kao *Dom*. Novine mijenjaju naziv u *Seljački dom* 1931. godine.⁴² Tijekom godine

³⁶ *Novi radikalski glasnik*, Zagreb, 13. XII. 1923., br. 13., god. I., 1-2.

³⁷ Aćim Đermanović bio je financijski stručnjak. Bio je u upravi “Privrednika” i radio je u zagrebačkoj Srpskoj banci u Zagrebu., Skupina autora, *Srpsko privredno društvo Privrednik – Kroz tri vijeka*, Zagreb – Novi Sad 2009., 34 i 96.

³⁸ *Novi radikalski glasnik*, Zagreb, 13. XII. 1923., br. 13., god. I., 1-2.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Novi radikalski glasnik*, Zagreb, 27. XII. 1923., br. 5. [ovo je sigurno tiskarska pogreška, trebalo bi pisati br. 15.], god. I., 1-2.

⁴¹ Milovan Grba pripadao je manje utjecajnoj skupini srpskih političara iz Hrvatske. U razdoblju prije Prvoga svjetskog rata pristaje uz Srpsku samostalnu stranku, potom uz Hrvatsko-srpsku koaliciju. U Kraljevini SHS bio je član Narodne radikalne stranke. M. Grba je aktivno sudjelovao u uspostavljanju nove administrativne podjele zemlje na oblasti nakon donošenja Vidovdanskog ustava 1921. godine. Zastupao je, za razliku od demokrata Svetozara Pribičevića, stavove radikala, koji su uživali potporu manjeg dijela pripadnika srpske etničke zajednice u Hrvatskoj (Miškulin, 2005: 155-173).

⁴² U razdoblju od 1936. do 1941. *Dom* ponovno mijenja naziv u *Seljački dom*.

1933. ponovno se zovu *Dom*. Od 1929. glavni urednik bio je predsjednik HSS-a Vladko Maček, a ostali urednici bili su Janko Tortić i Rudolf Herceg. Naklada mu se kretala od 12 000 do 80 000 primjeraka i distribuiran je po Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini.⁴³

Dom i HSS su jedine novine i stranka koji, kad zovu članove na skup, pozivaju muškarce i žene. Primjer je prilog "Iz HPSS" o osmoj glavnoj skupštini HSS-a u Zagrebu.⁴⁴ U prilogu se ovako poziva na skup: "Pravo doći na skupštinu imaju svi članovi glavnog odbora, svi povjerenici i svi pristaše, i pristašice, koji dobiju zato ovlast..."⁴⁵ U drugim političkim novinama uglavnom se na skupove pozivaju pristaše, a i oni koji bi to mogli postati, ali nigdje se ne spominju žene. Prilog "Iz HPSS" donosi kratak pregled sa skupa u Brdovcu.⁴⁶ Žene se u prilogu spominju kao promatračice skupa.⁴⁷ Prilog donosi i ponašanje seljanki na skupu: "Kada su vidjeli komuniste, što su doživjeli, počеше se derati i tako nepristojno ponašati, da su i seljakinje, koje su inače bile sasna hladne i mirne na svim skupštinama, odlučno ustale sa ostalom braćom radi nepristojnih izraza..."⁴⁸ Iz priloga doznajemo da su žene inače na političkim skupovima bile "mirne i hladne", ali da su sudjelovale u borbi kad se trebalo boriti za pravdu i poštenje. Znači, koliko god novine ne spominju žene i njihovo ponašanje na skupovima, one su tu; aktivne su, dolaze na skupove, sudjeluju u njima, daju svoja mišljenja. Nažalost, njihove reakcije nisu ostale zabilježene u svim novinama i političkim priložima.

Prilog "Kako seljačka stranka napreduje" već u podnaslovu spominje "ženske seljačke organizacije u kotaru sisačkom".⁴⁹ Cijeli prilog govori o ženskim seljačkim organizacijama u selima Hrastilnici i Preložčici. Prilog piše seljanka Marija Kelčec koja se zalaže da žene seljanke dobiju pravo glasa na lokalnim i parlamentarnim izborima. Marija Kelčec izjavljuje: "Za vrijeme četirigodišnjega krvoprolića kad su naši muževi biti otjerani silom na svjetsku klaonicu, sve, cijelo gospodarstvo srušilo se na vrat nas seljačkih žena. Cijelo vrijeme rata radila je seljačka žena na polju, u vinogradu, na livadi i u kući, svuda i svagdje, svakamo je morala stignuti, da prehrani sebe i nejaku djecu i starce, te je svojim krvavim žuljevima morala uzdržavati seosku sirotinju, a što je najgore, morala je silom dati na aprovizaciju za vojsku i za

⁴³ Naklada mu se iz godine u godinu povećavala. Jedan od razloga je to što je Stjepan Radić imao svoju knjižaru, te je papir nabavljao sam.

⁴⁴ *Slobodni dom*, 19. III. 1920., br. 2., god. XIV., 3-4.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Slobodni dom*, 31. III. 1920., br. 4., god. XIV., 4.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Slobodni dom*, 19. V. 1920., br. 11., god. XIV., 3.

te 'gradske samostalne gazdarice' kojima se danas dozvolilo potpuno izborno pravo glasa. Mi sabrane seljačke žene na svom pouzdanom sastanku zahtijevale smo i zahtijevamo da se svima ženama bez razlike staleža, koje su navršile 18 godina života prizna jednako i podpuno izborno pravo glasa."⁵⁰ Prilog "Seljačke potrebe i gospodске stranke" kritizira Demokratsku stranku, Hrvatsku pučku stranku i Radikalnu stranku kao građanske stranke koje ne mare za seljake, nego gledaju samo kako će sebe osigurati i "napuniti si duboke džepove".⁵¹ Žene se spominju u jednoj rečenici kao radnice koje su za vrijeme i nakon rata zamijenile muškarce i prehranile narod.⁵² Prilog "Stjepan Radić i hrvatsko seljačstvo" piše Marija Kelčec, koja je pisala za *Slobodni dom*.⁵³ Ona piše o radu i zalaganju Stjepana Radića za seljački narod, moli nadređene da puste S. Radića iz zatvora te da ga oslobode bilo koje krivnje jer on je nevin i bori se za dobrobit seljačkog naroda. Žene spominje u jednoj rečenici, ali zato piše u ime svih njih.⁵⁴

Za razliku od drugih političkih novina *Dom/Slobodni dom*, kad govori o svojim pristašama, uvijek spominje i žene, pa tako i kad poziva svoje članove na skupove, sjednice ili im se obraća, uvijek se obraća seljacima i seljankama, pristašama i pristašicama, radnicima i radnicama.⁵⁵ Žene se u *Domu* spominju kao majke hraniteljice, stupovi našeg društva.⁵⁶ Svakako je najvažnije za žene to što se HPSS u svom programu zalaže za potpunu ravnopravnost žena i muškaraca (seljanki i radnica s njihovim muževima).⁵⁷ Jednako tako H/P/R/SS se zalaže da gospođe i intelektualke koje rade u državnim poslovima budu u jednakopravnom položaju kao i njihove kolege.⁵⁸

U *Domu* se žene spominju na tri načina: žena kao majka i odgajateljica, žena kao ravnopravan član društva i žena kao pokretač nove energije i novih ideja. *Dom* su jedne od rijetkih političko-informativnih novina koje se na taj način obraćaju ženama/majkama.

Prilog "Hrvatica seljakinja pozivlje sve hrvatsko seljačstvo u seljačku stranku" piše povjerenica ženske organizacije HSS-a Katarina Drnić i poziva sve članove

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Slobodni dom*, 30. VI. 1920., br. 17., god. XIV., 2.

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*: 3.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Hrvatska seljačka stranka, *Slobodni dom*, 18. VIII. 1920., br. 24., god. XIV., 2; "Prva sjednica glavnoga odbora HPSS poslie predsjednikove osude", *Slobodni dom*, 1. IX. 1920., br. 26., god. XIV., 1; "Je li politika za seljaka", *Slobodni dom*, 15. IX. 1920., br. 28., god. XIV., 2.

⁵⁶ "Je li politika za seljaka", *Slobodni dom*, 15. IX. 1920., br. 28., god. XIV., 2.

⁵⁷ "Skraćeni program HPSS", *Slobodni dom*, 23. IX. 1920., br. 29., god. XIV., 2.

⁵⁸ *Ibid.*

i pristaše/ice HSS-a da glasaju za Stjepana Radića. U članku se obraća i ženama: “Hrvatska seljakinja, koja kod uzgaja svoga sina neima ni dvorkinje, ni sobarice, ni kuharice, nego sve poslove sama obavlja u kući i izvan kuće, u vrtu, u polju i vinogradu, i sviđa pomaže svom mužu...” Katarina Drnić se osvrnula i na ratno vrijeme kada je hrvatska seljanka obavljala i muške i ženske poslove te je radila i za seljake i za građane. U prilogu Katarina Drnić smatra kako je nepravедno da žene nemaju pravo glasa te smatra kako bi one trebale sudjelovati u uređenju države jer već ionako sudjeluju u političkom životu.⁵⁹ Prilog “Izborne viesti i izborne upute” govori o skupštini HRSS-a u Brdovcu. Na tom skupu riječ je imala gospođa Olga Barić koja je naglasila kako žene i radnice u Americi imaju pravo glasa te u “narodnoj borbi” sudjeluju žene i djevojke.⁶⁰ U prilogu se navodi da je skupštini prisustvovalo puno žena u narodnoj nošnji te da su lijepo okitile dvoranu i govornicu. U ostalim se priložima *Doma* žene spominju usputno.⁶¹

Odnos *Doma* i udruge Hrvatska žena najbolje se vidi u prilogu “Političke i kulturne viesti – Frankovska žena” u kojem se moli društvo Hrvatska žena da prodaju seljačke značke s likom Matije Gupca na Hrvatski seljački dan 15. travnja 1923., što je društvo odbilo jer se ne svrstava ni u jednu političku stranku, a prodavanje značaka smatra stranačkim poslom. S. Radić je na sjednici stranke osudio društvo Hrvatske žene te ih je nazvao “frankovačkim leglom” i članicama društva zabranio ulaz na skupštinu.⁶² Prilog “Hrvatski prekid s Beogradom i Europom” donosi kako

⁵⁹ “Hrvatica seljakinja pozivlje sve hrvatsko seljačtvo u seljačku stranku”, *Slobodni dom*, 21. XI. 1920., br. 38., god. XIV., 2-3.

⁶⁰ *Slobodni dom*, 01. I. 1923., br. 1., god. XVII., 1-2.

⁶¹ *Slobodni dom*, Političke i kulturne viesti, 11. II. 1923., br. 7., god. XVII., 13; “Veličanstvena skupština HRSS u Zagrebu”, 18. IV. 1923., br. 17., god. XVII., 1-3; “Tri važna zaključka vodstva HRSS”, 27. VI. 1923., br. 27., god. XVII., 1; “Pravo ili sila”, 15. VIII. 1923., br. 34., god. XVII., 4; Političke i kulturne viesti, 15. VIII. 1923., br. 34., god. XVII., 6-7; Političke i kulturne viesti, 17. X. 1923., br. 43., god. XVII., 5; “Pisma iz Londona”, 07. XI. 1923., br. 46., god. XVII., 1-4; Pod radikalskom vladavinom, 14. XI. 1923., br. 47., god. XVII., 3; *Dom*, Političke i kulturne viesti, 01. I. 1925., br. 1., god. I., 13-15; Prosvjed poštenja i ogorčenja, 13. V. 1925., br. 2., god. I., 5; Unutrašnje jedinstvo hrvatske seljačke stranke, 17. VI. 1925., br. 7., god. I., 4; Hrvatsko-srpski sporazum i nova vlada, 22. VII. 1925., br. 12., god. I., 1; “Siguran korak u drugu tisućgodišnjicu”, 19. VIII. 1925., br. 16., god. I., 1-3; “U seljačkoj državi jedino seljačka politika”, 18. XI. 1925., br. 29., god. I., 3; “Prosvjetni program seljačke stranke u praksi”, 25. XI. 1925., br. 30., god. 19., 3-4; “Seljačka sloga”, 09. XII. 1925., br. 32., god. 19., 5-6; “Prvo moje božićno političko pismo”, 23. XII. 1925., br. 34., god. 19., 1-2; “Hrvatski seljački prosvjetni dan 22. svibnja 1927.”, 23. III. 1927., br. 12., god. XXI., 2-3; “To je hrvatski seljački narod i njegova seljačka kultura!”, 25. V. 1927., br. 22., god. XXI., 3-4; “Dani slavlja seljačke kulture i organizacije”, 1. VI. 1927., br. 23., god. XXI., 1-2; “Jedinstvenost čovjekove kulture”, 20. VII. 1927., br. 32., god. XXI., 3-4; “Tko sve pljačka narod?”, 14. XII. 1927., br. 53., god. XXI., 3.

⁶² *Slobodni dom*, 25. IV. 1923., br. 18., god. XVII., 7-8.

“Vlada batina” sve one koje se izjašnjavaju za republikansko uređenje države. Odnosno kako se batinaju predstavnici HRSS-a, a batina nisu pošteđene ni žene.⁶³

Prilog “Nepismenost – političko pitanje” donosi kako je ministar prosvjete Svetozar Pribičević u *Timesu* izjavio da su Hrvati nepismeniji od Srba.⁶⁴ Tu je tvrdnju opovrgao Rudolf Herceg koji je prema popisu stanovništva iz 1910. utvrdio obrnutu situaciju. Nepismenost žena Svetozar Pribičević je potkrijepio činjenicom da su nepismene seljanke u vrijeme rata, jer nisu znale pisati, za odgovor mužu na ratištu morale davati i po cijelu kokoš.⁶⁵ Prilog “Predsjednik Stjepan Radić o važnom sporazumu” objavljuje govor Stjepana Radića u Hrvatskom Seljačkom domu.⁶⁶ U tom govoru Stjepan Radić spominje svoju majku koja ga je upozoravala da se ne bavi politikom, tj. “da neuzima brigu cijelog svijeta na sebe te zbog toga ide u zatvor”.⁶⁷ Radić je svoju majku okarakterizirao kao mudru ženu, dobar primjer majke koja je uz težak i mukotrpan rad uspjela odgojiti dva sina i sačuvati obitelj. Prilog “Siguran korak u drugu tisućgodišnjicu” donosi izvještaj o proslavi tisućgodišnjice od krunjenja prvoga hrvatskog kralja Tomislava.⁶⁸ Proslava je bila velika i raskošna, a u Zagreb su došli na proslavu sam kralj i kraljica. Žene se u prilogu spominju kao sudionice te velike proslave isključivo kao pratilje svojim muževima. Gotovo svi ministri su došli sa svojim suprugama osim Bože Maksimovića koji je došao bez supruge. *Dom* u prilogu naglašava ljepotu i strpljivost žena u iščekivanju svečanosti: “Usprkos suncu, usprkos zapari ljetnog dana Zagrebčanke su na Zrinjevcu ostale čekajući svečanost, izlažući svoje domoljublje i svoju ženstvenost”.⁶⁹ Prilog “Veliko slavlje seljačkog duha u Zagrebu o Božiću 1925.” govori o slavlju Božića te o proslavi Sv. Stjepana u čast imendana S. Radića.⁷⁰ Ideju o proslavi Radićevog imendana dala je gospođa Gizela Hitrec koja je predložila da se odigra prva seljačka predstava “Hrvati kroz tisuću godina” u Hrvatskom sokolu.⁷¹

Prilog “Zagrebačka ženska organizacija HSS” govori o osnivanju ženskog ogranka HSS-a u Zagrebu.⁷² Cilj udruženja bio je kulturno i socijalno unapređenje žena.⁷³ Udruženje se zalagalo ne samo za ravnopravnost žena i muškaraca već i za

⁶³ *Slobodni dom*, 08.VIII. 1923., br. 33., god. XVII., 2-3.

⁶⁴ *Slobodni dom*, 05. IX. 1923., br. 37., god. XVII., 5.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ *Dom*, 22. VII. 1925., br. 12., god. I., 2.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Dom*, 19. VIII. 1925., br. 16., god. I., 1-3.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Dom*, 30. XII. 1925., br. 35., god. XIX., 1-3.

⁷¹ *Ibid.*: 2.

⁷² *Dom*, 16. III. 1927., br. 11., god. XXI., 4.

⁷³ *Ibid.*

opismenjivanje žena te borbu žena za dobivanje prava glasa na izborima. Organizacija se sastajala svakog četvrtka od pet do sedam sati u prostorijama Seljačkog doma, a odluke društva žene su odlučile objavljivati u *Domu*.⁷⁴ Prilog “Sjednica glavnog odbora HSS” donosi cijeli tijek i sadržaj sjednice HSS-a održane 21. svibnja 1927. u prostorijama “Kola”.⁷⁵ Stjepan Radić je u svom govoru pozdravio žene i ženske organizacije HSS-a koje su se okupile na sjednici. U govoru Radić jasno govori o pitanju žena i stajališta HSS-a prema ženama. HSS se bori i traži da žene dobiju pravo glasa. Mišljenje Radića o ženama i pravu glasa: “Cio se zapadni i istočni svijet bori i lomi, što će s pitanjem ženskim. Mi smo tu stvar uzeli onako pravo i istinito, kako se ona nalazi u prirodi, u životu. Očita je činjenica, da žena imade veće i teže dužnosti, nego li muškarac. Svaka je žena po prirodnim svojim dužnostima mučenica, pa zbog toga, kad žene imaju veće dužnosti i teže poslove naročito kao matere, mi smo odmah rekli, da je potrebno bar to, da žene imaju i jednaka prava s muškarcima, kad već ne možemo učiniti, da imaju manje dužnosti. [...] Naš ženski seljački svijet je osvješten. Svagdje nam pomažu u svemu, što mi radimo, pa možemo slobodno reći, kad naš ženski svijet ne bi ovako shvaćao naše poslove, kako ih shvaća, ne bi bila od našeg posla ni polovica gotova.”⁷⁶ Iz tog malog isječka Radićeva govora vidi se kako je njegovo i mišljenje HSS-a da žene trebaju sudjelovati u politici, tj. kako one već sudjeluju u svim poslovima, samo što im se to pravo i poslovi ne priznaju. S. Radić je jednoj danskoj spisateljici, kad ga je pitala o položaju žena u politici, odgovorio kako kod nas (u Hrvatskoj i Slavoniji) ni svi muški nemaju sva politička prava, a politička pitanja se kod nas rješavaju kundacima.⁷⁷

Prilog “Kultura sela i civilizacija grada” donosi Radićev govor u Zagrebačkom zboru prilikom zatvaranja prve izložbe seljačkih rukotvorina, koja je organizirana povodom kulturnog tjedna HSS-a.⁷⁸ U tom govoru Radić ponovno naglašava važnost žena u društvu: “Mi stojimo pred velikom perspektivom, da seljačka kultura vodi do prvenstva žene. Dok god to ne bude, odlučivat će rat i sila. Žena je po svojoj prirodi mučenica, kao mati je svetica, pa kad se na prvo mjesto postavi žena, a to će biti kod nas, naš će malen narod postati velik.”⁷⁹ Prilog “Iz Hrvatske seljačke stranke” donosi angažiranost ženske organizacije HSS-a u Zagrebu.⁸⁰ Žene su organizirale doček Sv. Nikole za seljačku dječicu. Odaziv je bio mali, svega desetero djece, među kojima su bila i unučad Stjepana Radića.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ *Dom*, 22. V. 1927., br. 21., god. XXI., 1-6.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *Dom*, 8. VI. 1927., br. 24., god. XXI., 2.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Dom*, 7. XII. 1927., br. 52., god. XXI., 4.

Tablica 4. Spominjanje žena u novinama u razdoblju 1920. – 1927.

	Spominju li se žene u prilogu?	
<i>Dom</i>	347	48
<i>Radikalski glasnik</i>	212	6
<i>Riječ</i>	326	5
<i>Jutarnji list</i>	266	5
UKUPNO	1151	65

Zaključak

Moderna demokracija nezamisliva je ako ne uključuje ravnopravno sudjelovanje muškaraca i žena u procesima odlučivanja u javnom i političkom životu. Iako žene čine više od polovice ukupne populacije, trebala su im stoljeća da se izbore za pravo glasa. Borba za njihovu emancipaciju bila je teška i duga te su mnoge od njih tome posvetile svoje živote. Ženama 21. stoljeća teško je i zamisliti kroz što su sve morale prolaziti njihove prethodnice u proteklih dvjesto godina boreći se za svoja ženska i ljudska prava.

Analiza političkih priloga je utvrdila kako su se žene najviše spominjale u prilogima *Doma* (48 puta), zatim u *Radikalnom glasniku* (6 puta), u *Riječi* (6 puta) i u *Jutarnjem listu* (5 puta).

Jutarnji list kao informativno-politički list trebao bi aktivnost žena popratiti mnogo više nego što je to pokazala analiza. Politički prilozi *Jutarnjeg lista* žene malo ili uopće ne spominju. U vrijeme prvih parlamentarnih izbora (1920.) žene se u političkim prilogima *Jutarnjeg lista* ne spominju jer *Jutarnji list* žene gleda kroz prizmu domaćica i majki. Ista situacija je i s 1923. godinom, u kojoj nema nijednog političkog priloga koji spominje žene. *Jutarnji list* 1925. uvodi posebnu rubriku za žene u kojoj se mogu naći modni i kućanski savjeti. Žene se u *Jutarnjem listu* uglavnom spominju sporadično i usputno, kao promatračice političkih skupova. *Jutarnji list* u prilogima se služi ženama kako bi emotivno “potresao” čitatelje u vezi s nekim događajem. Ženu je politički marginalizirao i stavio ju u društvenu ulogu majke, kućanice, dobrotvorke, ali nikako radnice, politički aktivne osobe koja društvu pomaže jednako kao i muškarac.

Riječ u svojim političkim prilogima žene spominje usputno. U godini 1924. i 1925. *Riječ* uvodi novu rubriku “Ženska moda”, koja je donosila modne savjete za žene i time je čitatelje uvodila u “ženski svijet”. Kao i *Jutarnji list*, *Riječ* se ne želi odreći ženske čitalačke publike, te za nju stvara posebni “kutak” u svojim novinama, ali jednostavno ženu ne uvodi u politički život. Za njih je kao i za *Jutarnji list* ženi mjesto uz obitelj i kućanstvo, nikako u politici.

Radikalni glasnik žene spominje jako malo, gotovo nikako. Prilozi u kojima se spominju žene uglavnom su u negativnom kontekstu. Kada se žena spominje u pozitivnom kontekstu, ona je u ulozi majke, hraniteljice i odgajateljice. *Radikalni glasnik* kao i Radikalna stranka smatra da ženama nije mjesto u politici te da njima ne treba dati pravo glasa na parlamentarnim izborima.

Dom za razliku od drugih političkih novina puno više spominje žene. Uredničko mišljenje je kako žene trebaju sudjelovati u kreiranju politike te da trebaju dobiti pravo glasa na izborima. Iz analiziranih priloga se vidi kako su žene u *Domu* pozitivno okarakterizirane. Spominju se kao majke hraniteljice, stupovi našeg društva, ali i ravnopravne radnice s muškarcima, osobe koje su zaslužile da sudjeluju u izborima te da imaju pravo glasa. Mišljenja su kako žene jednako pomažu u razvoju kulturnog i političkog društva kao i muškarci. *Dom* jedini u ženi vidi vođu našeg društva koji će promijeniti društvo i zemlju na bolje.

Analiza političkih priloga pokazuje kako žene nikako nisu bile tema ili sadržaj tih priloga. Žene se u tom razdoblju nisu tretirale kao ravnopravne osobe u kreiranju javnog mnijenja i političkog života. One se u političkim priložima spominju uglavnom usputno, kao promatračice nekog skupa. Malo je priloga u kojima žena drži govor na nekom političkom skupu, a i kada je držala govor na skupovima, njen govor nije bio prepričan u prilogu, tako da nemamo podatke što je govorila. Uloga žene u političkim priložima svodi se na pružanje buketa nekom od vodećih političara, pjevanje, sviranje ili recitiranje pjesama. Takva zastupljenost žena u političkom tisku ne čudi jer je prevladavajuće mišljenje muškaraca, a dijelom i žena tog vremena bilo kako žene nemaju što tražiti u politici. Njihovo mjesto bilo je u vođenju kućanskih poslova i odgoju djece, a sve druge sfere života nadzirali su i njima su upravljali muškarci. Moda se smatrala područjem u kojem su žene mogle izraziti svoju kreativnost i “ženskost”.

Stvar se na političkoj sceni promijenila slomom Kraljevine Jugoslavije kada jačaju komunistička udruženja u kojima sudjeluju i žene, koje se bore za društvenu i spolnu ravnopravnost. Samim time promijenila se i uloga žena u društvu. Sve do sloma Kraljevine Jugoslavije žene su djelovale u smjeru “postizanja ženskih prava”, a na prvome mjestu prava glasa. U šarolikom ženskom društvu aktivistica u kojem su se, ponekad i rame uz rame, našle dobrostojeće gospođe koje su svoje slobodno vrijeme ispunjale karitativnim radom i agilne intelektualke koje su uređivale većinu ženskih tiskovina, vizija se “napredne žene” gradila na temelju pretpostavke o mogućnosti postizanja jednakosti žena i muškaraca. S druge strane, aktivnost žena u radničkom pokretu međuratnoga razdoblja – koje je od građanskih feministica odijelila oštra crta (prije svega) ideološke determiniranosti radničkoga pokreta inspiriranoga djelovanjem ilegalne Komunističke partije Jugoslavije – bila je skrivena od očiju javnosti, pa nije mogla računati na propagandnu učinkovitost

masovnih medija. No, kada su “slomom Kraljevine Jugoslavije građanske feminističke organizacije izgubile referentni okvir svog djelovanja”, a prijeteći rat označio kraj njihovih nada, Antifašistički front žena (AFŽ) stupio je na povijesnu pozornicu kao “legitimna (i jedina) nasljednica feminističke tradicije” koja se izborila za ravnopravnost i pravo glasa svih žena (Sklevicky, 1984). Žene su političku ravnopravnost, odnosno pravo glasa dobile tek nakon Drugoga svjetskog rata, tj. 11. kolovoza 1945.

LITERATURA

- Benyovski, Lucija. 2009. Društvo Hrvatska žena i zagorka. *Hrvatska revija: časopis Matice hrvatske*, (2), 2: 124-136.
- Benyovski, L. 1998. Dobrotvorna gospojinska društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvoga svjetskog rata. *Časopis za suvremenu povijest*, (30), 1: 73-93.
- Benyovski, L. 1993. Društvo Hrvatska žena. *Marulić – Hrvatska književna revija*, (26), 1: 747-750.
- Božinović, Neda. 1998. Žene u modernizacijskim procesima u Jugoslaviji i Srbiji, u: Latinka Perović, *Položaj žene kao merilo modernizacije – Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*. Institut za noviju istoriju Srbije. Beograd: 505-534.
- Budna Kodrič, Nataša i Serše, Aleksandra. 2003. *Splošno žensko društvo: 1901 – 1945*. Arhiv Republike Slovenije. Ljubljana.
- Cvetković, Slavoljub. 1998. Borba za ravnopravnost i jednakost žena kao deo klasnog i modernizacijskog procesa u Srbiji, u: Latinka Perović, *Položaj žene kao merilo modernizacije – Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Knjiga II. Institut za noviju istoriju Srbije. Beograd: 309-317.
- Feldman, Andrea. 2000. Posljednjih tisuću godina: povijest žena – ženska povijest – kulturna povijest. *Otvim*, (7-8), 8: 30-36.
- Filipčić-Maligec, Vlatka. 2000. Žensko lice preporoda. *Otvim*, 7-8, 8: 56-65.
- Gligorijević, Branislav. 1979. *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919. – 1929.)*. Institut za savremenu istoriju. Beograd.
- Gross, Mirjana. 1993. Nevidljive žene. *Erasmus*, 3: 56-64.
- Herman Kaurić, Vijoleta. 2007. *Za naše junake – rad dobrotvornih humanitarnih društava u gradu Zagrebu 1914. – 1918.*, doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Zagrebu. Zagreb.
- Jagić, Suzana. 2008. ‘Jer kad žene budu žene prave...’ – Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće. *Povijest u nastavi*, (11), 1: 77-100.
- Janjatović, Bosiljka. 2002. *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935*. Dom i svijet. Zagreb.

- Kecman, Jovanka. 1978. *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918. – 1941.* Narodna knjiga – Institut za savremenu istoriju. Beograd.
- Kolar Dimitrijević, Mira. 1973. *Radni slojevi Zagreba od 1918. – 1931.* Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Zagreb.
- Krivokapić-Jović, Gordana. 1998. Društvo za prosvjećivanje žene i zaštitu njenih prava – Radikali i žensko pravo glasa posle Prvoga svetskog rata, u: Latinka Perović, *Položaj žena kao merilo modernizacije – Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka.* Institut za noviju istoriju Srbije. Beograd: 299-308.
- Lamza Posavec, Vesna. 1978. *Analiza sadržaja SN revije.* Liber. Zagreb.
- Leček, Suzana. 2006. Do sada se samo polovica hrvatskog naroda borila. Hrvatska seljačka stranka i žene (1918. – 1941.). *Historijski zbornik*, (59), 1: 93-130.
- Miškuljin, Ivica. 2005. Milovan Grba i hrvatsko-srpski odnosi – pogledi radikalskog političara iz Hrvatske, u: Hans-Georg Fleck i Igor Graovac, *Dijalog povjesničara-istoričara 9.* Zaklada Friedrich Naumann. Zagreb: 155-174.
- Obradović, Mirjana. 1998. Udruženje univerzitetski obrazovanih žena u Jugoslaviji 1927. – 1941. godine, u: Latinka Perović, *Položaj žena kao merilo modernizacije – Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Knjiga II. Institut za noviju istoriju Srbije. Beograd: 252-262.
- Ograjšek Gorenjak, Ida. 2014. *Opasne iluzije – Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji.* Srednja Europa. Zagreb.
- Ograjšek, Ida. 2001. Rod i povijest u zapadnoj Europi. *Kruh & ruže*, 15: 21-25.
- Peić-Čaldarović, Dubravka. 1997. Osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova (1918. – 1941). *Časopis za suvremenu povijest*, (29), 3: 491-503.
- Perić, Ivan. 1999. *Birači u Hrvatskoj.* Epoha. Zagreb.
- Perovšek, Jurij. 1997. Uredba o ženski volilni pravici. *Slovenska kronika XX. stoletja*, Knjiga I., Ljubljana.
- Požar, Petar. 2001. *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike.* Dalmacija papir. Split.
- Rumenjak, Nives. 2001. Još uvijek nevidljive – ali priznate!. *Kruh & ruže*, (15), 1: 4-6.
- Sklevicky, L. 1984. Karakteristike organiziranog djelovanja žena u Jugoslaviji u razdoblju do drugog svjetskog rata (II). *Polja – časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, (309), 1: 454-456.
- Sklevicky, Lydia. 1987. Konji, žene, ratovi, itd.: problem utemeljenja historije žena u Jugoslaviji, u: *Žena i društvo – kultiviranje dijaloga.* Sociološko društvo Hrvatske. Zagreb: 51-60.
- Stanković, Đorđe. 1998. Žene u ustavima Kraljevine Jugoslavije (1918-1945), u: Latinka Perović, *Položaj žena kao merilo modernizacije – Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Knjiga II. Institut za noviju istoriju Srbije. Beograd: 36-41.

- Subotić, Dragan. 1998. Građanske i socijalističke ideje o ženskom pitanju u Srbiji (19. i 20. veka), u: Latinka Perović, *Položaj žene kao merilo modernizacije – Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*. Institut za noviju istoriju Srbije. Beograd: 443-451.
- Šubic Kovačević, Ivana. 2014. *Uloga Zagrebačkog tiska u oblikovanju političke kulture 1918. – 1929.*, doktorski rad. Hrvatski studiji u Zagrebu. Zagreb: 98-116.
- Tuđman, Franjo. 1993. *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- Verginella, Marta. 2011. Vstop žensk v slovensko politično areno, u: *Ženske na robovih politike*. Sophia. Ljubljana: 3-20.

Ivana Šubic Kovačević

THE PRESENCE OF WOMEN IN POLITICAL PRESS
PUBLISHED IN ZAGREB FROM 1920 TO 1927

Summary

This article analyses the Zagreb newspapers of the major political parties and the presence of women in the political sections during the time of the first parliamentary elections (1920-1927). During this period, women were actively struggling to obtain the right to vote at the elections, as well as for equality in the workplace. Women's struggle for political rights was not recorded in Zagreb's party press, despite its existence. The analysis of the political sections in the newspapers has shown that women were rarely mentioned, and in those instances were presented only as mothers and housewives. They were mentioned the most in the sections of *Dom* (48 times), and only 6 times in *Radikalski glasnik* and *Riječ*, while they were mentioned the least in *Jutarnji list* (5 times). *Dom* is the only political newspaper that presented women in its political sections in a positive light. *Radikalski glasnik* and *Riječ* had only brief mentions of women, and mostly in a negative light, while *Jutarnji list*, as a neutral informative party paper, had almost no mentions of women in its political sections.

Keywords: Women, Parliamentary Elections, The Kingdom of SHS, *Dom*, Political Culture

Kontakt: **Ivana Šubic Kovačević**, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10 000 Zagreb. E-mail: isubic@isp.hr